DOI: 10.33498/louu-2024-07-056

III. Вплив права ЄС на правопорядки третіх країн

Наталія Камінська

докторка юридичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
професорка кафедри міжнародного та європейського права
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0466-9428
na-pro@ukr.net

УДК 340.1+342.4(477)

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОПОРЯДКИ

Анотація. Метою цієї статті є комплексне дослідження природи і сутності правових цінностей, загальнотеоретичний аналіз, визначення особливостей цінностей і принципів Європейського Союзу, а також впливу на національні правопорядки та інтеграційні процеси.

Підкреслено їхню багатоаспектність і міждисциплінарність, що зумовлює використання різноманітного методологічного інструментарію, загальнонаукових і спеціальних юридичних методів (зокрема, аксіологічний, діалектичний, феноменологічний, антропологічний, гносеологічний, порівняльно-правовий, історичний та ін.), комплексного і системного, компаративістського, інших підходів і принципів.

Акцентовано на природі, ознаках і типології правових цінностей крізь призму українського і зарубіжного наукового доробку, їхній конституційно-правовій регламентації в Україні та зарубіжних державах як результату еволюції національних правових традицій, основи європеїзації національних правопорядків, процесу вступу до ЄС.

Проаналізовано сутність правових цінностей, принципів ЄС, їхній договірно-правовий та інституційний механізми забезпечення в наднаціональному і національних правопорядках. Виокремлено роль органів конституційної юрисдикції, поряд з іншими уповноваженими, у забезпеченні реалізації правових цінностей ЄС.

З огляду на загальноцивілізаційний характер, акумулювання державотворчих і правових традицій, кращих практик правових реформ глобалізаційний потенціал досліджуваних цінностей зумовлює їхнє подальше вивчення й упровадження у різних сферах і рівнях, зокрема у протидії сучасним загрозам і викликам.

Ключові слова: правові цінності; Європейський Союз; право ЄС; принципи права; свобода; права людини; безпека; національний правопорядок; наднаціональність; правова аксіологія; євроінтеграція; правовий вплив.

© Наталія Камінська, 2024

Зі здобуттям незалежності України поступово формувався євроінтеграційний вектор міжнародного співробітництва і розпочався процес налагодження відносин насамперед з європейськими державами, згодом з європейськими співтовариствами (нині – ЄС) і відповідне наближення національного законодавства. Водночас для Української держави на початку

90-х років XX ст. це було хоча й всеохопним і складним процесом, але природним, оскільки, безумовно, власне українська правова традиція та культура є складовою відповідної європейської правової традиції і культури, активні представники Українського народу зробили значний внесок у надбання загальноєвропейського, іноді й загальносвітового значення.

Незважаючи на доволі трагічну історію й сучасні реалії боротьби за збереження територіальної цілісності та незалежності нашої держави, самобутності державотворчих процесів і правового розвитку, Україна брала участь у створенні й забезпеченні реалізації міжнародно-правових стандартів універсального та регіонального рівнів. В умовах повномасштабного вторгнення держави-агресора, запровадження правового режиму воєнного стану Україна продовжує виконувати міжнародні зобов'язання, особливо відзначимо Угоду про асоціацію[1] 2014 р., здійснення європейського і євроатлантичного курсу, а також отримання статусу держави-кандидата на вступ до ЄС 2022 р. Безумовно, це значне досягнення і водночас значний обсяг термінових і невідкладних завдань перед уповноваженими владними органами держави, науковою спільнотою, національними і міжнародними експертами, громадськими організаціями в різних сферах життєдіяльності, зокрема щодо модернізації національного правопорядку, гарантій національної безпеки, післявоєнної відбудови, підвищення правової культури і свідомості тощо.

Природа і типологія правових цінностей крізь призму українського та зарубіжного наукового доробку

Попри динаміку розвитку суспільних процесів різних масштабів, державно-правових і міжнародно-правових явищ, процесів, власне загальноцивілізаційні ідеали, демократичні стандарти привертають увагу дослідників як в Україні, так і поза її межами.

Наприкінці XX ст. у європейській науці спостерігається пожвавлення наукового інтересу до різноманітних політико-правових концепцій, доктрин, що закладені в основу наднаціонального правопорядку, багаторівневого та європейського конституціоналізму, співвідношення національно-правових інститутів і загальноєвропейських, їхньої законодавчої основи, європейської правової культури та ідентичності, певної трансформації усталених правових ідей, концепцій, постулатів тощо. Тут слід відзначити науковий доробок дослідників, зокрема, T. Borzel, U. Haltern, M. Granat, D. Žalimas, M. Mendez, H. Nishihara, K. Nicolaidis, I. Pernice, A. Peters, L. Garkicki, A. Chayes, A. Slaughter, A. Stone Sweet, F. Venter, J. Shaw, D. Sommer, S. García, N. Walker, J. H. Weiler, S. Weatherill, M. Wind та ін.

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 02.07.2024).

Аналіз наукових праць українських авторів дає змогу узагальнити, що проблематика правових цінностей і загалом цінностей є міжгалузевою і міждисциплінарною, є об'єктом вивчення філософії, культурології, соціології, політології, філософії права, теорії держави і права, історії держави і права, конституційного права і т. д. Насамперед сутнісні й інші ознаки, класифікацію цінностей розкривають В. Буткевич, О. Бандура, І. Білас, В. Боняк, О. Гвоздік, С. Головатий, О. Грищук, М. Дамірлі, В. Демиденко, В. Копійка, О. Кресін, М. Костицький, А. Крусян, З. Макаруха, С. Максимов, О. Марцеляк, В. Мицик, М. Микієвич, Л. Наливайко, М. Савчин, А. Селіванов, В. Серьогін, О. Скрипнюк, К. Смирнова, А. Федорова, Н. Шаптала та ін.

Так, спостерігаємо різноманітне трактування понять "цінність", "правова цінність", "конституційна цінність", "політико-правова цінність", "соціально-правова цінність" і т. д., так само і критерії та підходи їхньої типологізації. Поряд з правовими цінностями підкреслюють потенціал права як цінність, цінність права. Зокрема, остання категорія виражається як у загальних характеристиках, що розкривають його значення, місце в житті суспільства, так і в тому, що існують окремі правові цінності, зокрема конституційні, загальноєвропейські правові цінності тощо. За аксіологічним підходом право – не лише засіб соціального регулювання, а й соціальна цінність, соціальне благо. Власне на основі інструментального підходу доречно стверджувати як про цінність права взагалі, так і про правові цінності. Отже, правові цінності – це соціально-правові явища, правові засоби і механізми, до яких належать: вираження власної цінності права в житті людей (безпека людини в конфліктних ситуаціях, визначеність і гарантованість прав, забезпечення істини, справедливості; фундаментальні природні права людини – основоположні демократичні правові принципи; особливі правові засоби і механізми (юридичний інструментарій), що забезпечують цінність права, гарантованість прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного й індивідуального регулювання[2]. Слід згадати й правові цінності приватного права, прецедентного права і т. д. Загалом правові цінності є усвідомленими, часто стають основними принципами права – це насамперед свобода, демократія, рівність, справедливість, мир та безпека тощо.

Їхня типологізація дає змогу виокремити: цінності-ідеали, цінності-обов'язки, цінності-принципи, цінності-правила, цінності-процедури; абстрактні й спеціальні; універсальні й фундаментальні; цінності західної, східної цивілізацій, традиційних суспільств. Відзначаючи специфіку конституційних та інших правових цінностей, іноді підкреслюють їхню органічну двореєстровість (правові цінності-ідеали, цінності-компроміси). Наприклад, права людини наділяються статусом універсальної цінності, є транстемпо-

[2] *Онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія філософсько-правових вчень: навчальний посібник* (В Кузьменко ред, Ліра 2015) 246; Н Камінська, 'Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану' [2022] 2(24) Філософські та методологічні проблеми права 86–95.

www.pravoua.com.ua

ральними і транстериторіальними, тобто єдиними для всього людства – повинні визнаватися усіма правовими культурами. Закріплення прав людини як фундаментальної правової цінності в нормативних, інших документах є спробою досягнення компромісу між бажаним ідеалом і реальним станом речей, а також спробою уніфікації ціннісних правових систем[3]. Такими цінностями є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, інші природні права людини.

Як переконують О. Бандура, С. Максимов та інші учені, спеціальний характер стосовно права мають такі цінності, як свобода, безпека, гуманність, правопорядок та ін. – з позицій феноменології це "символічні універсуми", своєрідні "універсалії", ядро моральних, естетичних, правових та інших цінностей[4]. Водночас цінності відзначаються культурним значенням і різні культури породжують притаманні їм ціннісні системи. Також ідеологічний потенціал зумовлений усвідомленням природи, призначення і наслідків поширення ідей, чеснот, постулатів тощо. Отже, йдеться про певні блага, загальне позитивне значення тих чи інших явищ для людини, соціальних спільнот, світового співтовариства. Цінності, безумовно, є універсальними і багатовимірними, поширюються практично на всі сфери життєдіяльності, тому є об'єктами суспільних відносин, інтересів людини, держав та їхніх об'єднань, причому становлять умову повноцінного існування відповідних суб'єктів, систем, механізмів тощо.

Погоджуємось, що цінність у праві – це шкала виміру того сутнісного, що дає змогу праву зберігати свою сутність, спроможність слугувати метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів. А функції, принципи, специфіку природи права неможливо з'ясувати без ціннісного виміру[5].

Світоглядні зміни в європейській культурі з XX ст. акцентують увагу на формуванні й дієвості оновленої системи цінностей, з-поміж яких, наприклад, толерантність. Закономірною є потреба збереження цілісності й різноманіття світу, людства і окремої людини, тому толерантність становить одну з універсальних європейських правових цінностей. Пронизуючи всі сфери життя за допомогою права як цивілізованого регулятивного механізму, видається її дієвість як практичного принципу мирного співіснування[6], зокрема, правлячих політичних сил та опозиції; вільного вираження поглядів і уподобань, відсутності дискримінації. Водночас в умовах воєнного

[3] К Жебровська, 'Правові цінності у взаємодії правових систем' (автореф дис канд юрид наук 2017) 20; Є Реньов, 'Правові цінності: природа, значення та питання акультурації в аспекті євроінтеграції України' [2021] 4 Ампаро 63–9.

[4] С Гладкий, 'Правові цінності як практична проблема правового життя українського суспільства' *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (ПУЕТ 2020) 10–3; O Bandura, O Lytvynov, S Maksymov, O Pavlyshyn, I Smaznova, 'Semiotics of law in modern philosophical and legal research' [2022] 40(72) Cuestiones Politicas 89–107.

[5] Ю Липовець, 'Правові цінності як ідеали та компроміси' (автореф дис канд юрид наук 2021) 17.

[6] Там само.

стану й інших складних обставин навряд чи можна залишатись цілком толерантним.

Отже, належна реалізація низки цінностей ускладнюється, змінюється їх значущість і пріоритетність. Проте сучасні фундаментальні правові цінності незмінні у мирний та воєнний час. Безумовно, серед них – життя людини, правова регламентація відповідних гарантій забезпечення відображена у рівних міжнародно-правових актах, причому і модифікацій базової правової цінності – "право на життя", "приватне життя", "людська гідність", "право на безпечні для життя і здоров'я умови" тощо[7]. Також очевидним є вплив цінностей у праві на розвиток теорії прав людини, що можна зіставити з їхнім впливом на саме право, яке є формою відображення та способом втілення людських цінностей. Аксіологія права як складова сучасної філософії права є ефективним чинником розвитку теорії прав людини, оскільки її предмет дослідження охоплює правові цінності, утіленням і вираженням яких є права людини. Правові цінності становлять пережиті людьми та визначені культурою форми їхнього позитивного ставлення до правової системи суспільства, що зумовлюють вибір поведінки, відповідний цій системі, а також юридичну оцінку подій. Дослідники підкреслюють дуалізм аксіосфери сучасного права, адже державно-правові цінності забезпечують цілісність і стабільність суспільства; а правові цінності людини і громадянина насамперед спрямовані на реалізацію індивідуальних прав та свобод. При цьому відбувається коливання маятника ціннісних орієнтацій від державно-правових до індивідуальних цінностей свободи[8]. Видається, доцільним є ширший підхід, за яким, крім згаданих, варто виокремлювати європейські правові цінності, універсальні або глобальні правові цінності тощо.

Згадана фундаментальна загальнолюдська цінність – свобода – є первинним елементом ідеї права, зумовлена природою людини та її особистою гідністю. Відповідна правова знакова конструкція відображає можливість людини діяти на власний розсуд і свідомо здійснювати відповідальний вільний вибір. Її сутнісні характеристики сприяли конституюванню свободи як принципу конституції, конституційного розвитку, засади громадянського суспільства, становленню європейського правового простору, еволюції міжнародно-правових принципів, інститутів.

Своєю чергою інша цінність – мир – у широкому сенсі трактується як стан суспільних відносин, за якого створено реальну систему інституцій і механізмів, що мають на меті запобігти виникненню нових суспільних суперечностей, ефективно сприяти розв'язанню наявних соціальних конфліктів. Часто його розуміють як період між війнами, що вирізняється дипломатичними відносинами між групами людей, народами й державами, а

[7] A Dzhuska, N Kaminska, Z Makarukha, 'Modern concept of understanding the human right to life' Wiadomości Lekarskie [2021] 74(2) 1337–42.

[8] Є Івашев, 'Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини' [2013] 1 Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 112–20.

www.pravoua.com.ua

також стан спокою та гармонії в соціумі. Загалом ідея миру поєднує солідарність і благо через гармонію, баланс і узгодженість інтересів, тобто певний справедливий і врівноважений стан суспільних відносин, який полягає в подоланні гострих суперечностей та недопущенні деструктивних конфліктів[9]. Знакова конструкція ідеї права в цьому вимірі також охоплює й тісно пов'язана зі знаковими конструкціями істини, гармонії, належного й порядку, адже складно уявити вільну та справедливу мирну солідарну взаємодію соціальних суб'єктів, спрямовану на досягнення всезагального блага, яка не передбачала б авторитету влади і порядку, відповідності певним врегульованим принципам та правилам[10].

Безумовно, взаємозалежними є численні правові цінності, зокрема, мир, свобода, справедливість, правовий порядок, права людини, демократія, верховенство права, суверенітет, загальний добробут тощо. Їхню важливість у сучасному світі складно переоцінити, як і основоположні сутнісні характеристики і значення феноменів "право", "національна правова система", "право ЄС", "правопорядок", "міжнародне право", "порівняльне правознавство" тощо.

Правові цінності, принципи Європейського Союзу: договірно-правовий та інституційний механізми забезпечення

Як відомо, цілі, завдання і принципи будь-якого об'єднання дають змогу розкрити його зміст і особливості предметно-функціональної компетенції. Європейський Союз як особливе наднаціональне інтеграційне утворення, базуючись на спільних європейських і загальноцивілізаційних цінностях, принципах, протягом тривалого часу розвиває систему права ЄС, його джерела і галузі, здійснює спільну економічну, внутрішню та зовнішню політику тощо.

На нашу думку, унікальними для світового й регіонального правопорядків є феномени "європейська інтеграція" і "наднаціональність", еволюціонуючи ще з часів створення Європейських Співтовариств, а також феномени "право ЄС", "принципи ЄС", "правосуб'єктність ЄС" тощо. Вони акумулюють політико-правові, соціально-економічні та інші надбання, створені державами-членами, міжнародними організаціями у різних сферах компетенції.

Так, у преамбулі Римського договору про Європейське економічне співтовариство зазначалося про солідарність, що єднає Європу…, забезпечення процвітання й розвитку добробуту згідно з принципами Статуту ООН,

[9] B Kofman, I Kurovska, A Semenova, 'Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security' in: W Strielkowski (ed), *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics* (Springer 2019) 511–9; О Павлишин, В Невідомий, 'Місце ідеї миру в системі елементів ідеї права' [2022] 1(23) Філософські та методологічні проблеми права 35–43.

[10] О Бандура, 'Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз)' (дис д-ра філос наук 2003); О Павлишин, 'Справедливість як правова цінність' *Science, theory and practice: International Scientific and Practical Conference* (Tokyo 2021) 210–12.

намір зберігати й зміцнювати мир і свободу, передбачено створення інструментів економічної інтеграції і т. д.[11] Згодом у преамбулі Єдиного європейського акта 1986 р. закріплено положення про спільні зусилля розвитку демократії, що спирається на основні права, передусім на право свободи, рівності та соціальної справедливості; положення про європейську ідею, принципи демократії та прав людини, підтримку миру і міжнародної безпеки… У ст. 1 визначено мету Європейських Співтовариств і європейської політичної співпраці – спільно сприяти реальному просуванню до європейської єдності[12].

Видається, що в Маастрихтському[13], Амстердамському[14] і Лісабонському договорах[15] найбільшою мірою привернуто увагу до сучасних європейських цінностей. Так, у першому документі підтверджується відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основних свобод, прагнення поглибити солідарність народів, запровадження принципів стабільного розвитку і субсидіарності, спільного громадянства, спільної оборони і таким чином зміцнювати європейську ідентичність та незалежність заради миру, безпеки та поступу в Європі та в усьому світі. Задля їхньої реалізації передбачено створення і функціонування простору свободи, безпеки і справедливості, в узагальненому вигляді ст. 2 визначено цілі, які Союз ставить перед собою. Тут визначено, серед інших, збереження *acquis communautaire* та доповнення його, щоб забезпечити ефективність механізмів та інституцій Спільноти; здійснення спільної зовнішньої і безпекової політики, поступово формуючи спільну оборонну політику і т. д. На нашу думку, натепер на часі деталізація, створення належної правової основи і механізмів реалізації цінностей "спільної оборони", "спільної безпеки" поряд з вищезгаданими.

Лісабонський договір, який набув чинності 2009 р., безпосередньо виокремлює цінності, на яких засновано Союз. Зокрема, у його ст. 2 йдеться про повагу до людської гідності, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин; плюралізм, недискримінацію, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків. Сформульована у ст. 3 мета Союзу – підтримання миру, своїх цінностей і добробуту своїх народів, при цьому далі конкретизовано, що Союз надає своїм громадянам простір свободи, безпеки й правосуд-

[11] Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text> (дата звернення 02.07.2024).

[12] Єдиний європейський акт <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text> (дата звернення 02.07.2024).

[13] Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT> (accessed 02.07.2024).

[14] Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT> (accessed 02.07.2024).

[15] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2007.306.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC> (accessed 02.07.2024).

дя без внутрішніх кордонів; засновує внутрішній ринок; функціонує заради сталого розвитку Європи; сприяє науково-технічному прогресові; підтримує економічну, соціальну і територіальну єдність держав-членів, солідарність між ними; поважає своє багате культурне та мовне розмаїття й забезпечує захист та подальше збагачення культурної спадщини Європи. Отже, у відносинах зі світом ЄС підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захисту своїх громадян, підтримує мир, безпеку і сталий розвиток планети, солідарність та взаємну повагу народів, вільну справедливу торгівлю, викорінення бідності та захист прав людини, зокрема прав дитини, а також суворе дотримування й розвиток міжнародного права. Важливим є визнання прав, свобод і принципів, закладених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу[16] 2000 р. зі змінами, що має однакову з договорами юридичну силу, а також приєднання до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[17]. За ст. 6 Конвенції, основоположні права, що гарантуються нею і які випливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, є загальними принципами права Союзу. Відповідно до інших положень Лісабонського договору регламентовано зобов'язання дотримуватися принципу рівності своїх громадян, що отримують однакову увагу від установ, органів, служб та агенцій Союзу (ст. 9); принципу представницької демократії (ст. 10) тощо[18].

Загалом спостерігаються як кількісні, так і якісні зміни договірно-правової основи ЄС, чисельності його членів, первинного і вторинного права ЄС, актів "м'якого права". З огляду на появу нових викликів і загроз (зміна клімату, енергетичні кризи, транскордонна злочинність, пандемія, вимушена міграція, кібератаки, агресія тощо), трансформацію суспільних відносин, пріоритетів міжнародної співпраці на універсальному і європейському рівнях, розширилось коло правових цінностей, принципів ЄС і права ЄС, впроваджуються нові інструменти залучення громадян до ухвалення рішень (т. зв. ініціативи громадян)[19], модернізуються інституційні механізми їхнього забезпечення. Так, вагомою є роль усіх органів і агенцій ЄС, включаючи Європарламент, Єврокомісію, Суд, Європейського омбудсмена, Комітет регіонів та ін. Прикметно, що згадані інституції підтримують відкритий і регулярний діалог з громадянським суспільством, забезпечується реалізація принципу представницької демократії в міжнародно-правовому контексті, зміцнення європейської ідентичності. Велике значення відводиться політич-

[16] Charter of fundamental rights of the European Union <https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf> (accessed 02.07.2024).

[17] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 02.07.2024).

[18] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj> (accessed 02.07.2024); Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> (accessed 02.07.2024).

[19] Путівник по Лісабонському договору (Представництво Європейського Союзу в Україні) <http://lib.pnu.edu.ua/files/europa/lisbontreaty_uk.pdf> (дата звернення 02.07.2024).

ним партіям європейського рівня, які також повинні сприяти вираженню волі громадян Союзу, формуванню європейської політичної свідомості. Причому установчі договори та інші акти акцентують на демократичних принципах функціонування політичних, правових систем держав-членів і самого Євросоюзу. Тобто ці принципи мають фактично подвійне призначення і різні виміри застосування, перетворюючись на цінності, тобто положення більш вищого порядку.

Цілі та завдання ЄС, його компетенція відображені й у інших принципах, цінностях, наприклад, це внутрішній ринок з вільною конкуренцією, забезпечення сталого розвитку Європи на основі збалансованого економічного зростання і стабільності цін, повної зайнятості і соціального прогресу, а також високого рівня охорони і поліпшення якості навколишнього середовища[20]. Отже, незважаючи на існуючі загальнотеоретичні, філософсько-правові наукові здобутки, необхідний ґрунтовний комплексний аналіз і розкриття специфіки їхнього європейсько-правового виміру, практичних аспектів реалізації, судової практики і формулювання на цій основі способів забезпечення їхньої дієвості, доцільності розширення чи модернізації. Тим паче, слід враховувати, що йдеться про цінності не лише європейського, а й глобалізаційного масштабів (сталий розвиток, мир, безпека, соціальна справедливість, солідарність поколінь та ін.), що зумовлює виокремлення наднаціональних інструментів їхнього досягнення, особливих уповноважених суб'єктів тощо.

На шляху розвитку взаємин між ЄС і Україною відзначимо впровадження згаданих цінностей, принципів, особливо у процесі виконання Угоди про партнерство та співробітництво[21], а згодом і Угоди про асоціацію, а також зобов'язання у зв'язку з отриманням статусу держави-кандидата на вступ до ЄС 2022 р.

Конституційні та інші правові цінності європейських держав – основа і результат еволюції національних правових традицій, європеїзації національних правопорядків та інтеграційних процесів

Як переконує А. Крусян, у системі політико-правових цінностей сучасного українського конституціоналізму основоположне значення мають цінності, що визначають мету і зміст принципів конституціоналізму[22]. Аналогічної позиції дотримується Н. Шаптала та інші учені[23], відповідно до таких основних цінностей сучасного конституціоналізму відносять людину та її конституційно-правову свободу, право, верховенство права, демократію.

[20] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (n 18).

[21] Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/998_012#Text> (дата звернення 02.07.2024).

[22] А Крусян, 'Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права)' [2012] 45 Актуальні проблеми політики 3–13.

[23] N Shaptala, N Kaminska, I Ivanochko, T Kulyk, 'Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon' [2020] 23(2) Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.

www.pravoua.com.ua

Погоджуємось, що конституційні цінності на сучасному етапі людської цивілізації набувають характеру універсалій, на основі яких формується структура конституційної системи конкретної країни. Залежно від ступеня їхнього правового захисту система цінностей має специфіку в кожній країні, що зумовлює природні, політичні, економічні, соціальні, культурні особливості. М. Савчин підкреслює, що конституційні цінності у своїй сукупності стають критерієм забезпечення конституційності у діяльності органів конституційної юстиції на основі поєднання природно-правового і позитивістського підходів[24]. Видається, що вони стосуються усієї системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, правового порядку.

Загалом конституційні цінності становлять універсальні орієнтири, постулати, ідеї, що відзначаються гуманістичною, демократично-правовою природою, відображені в Основному Законі держави, конкретизуються у національному законодавстві, застосовуються в інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юрисдикції, суттєво впливають на конституційний правопорядок, правосвідомість, публічно-владну й інші сфери. Як правило, до їхніх характерних ознак відносять: верховенство, легітимність, узагальненість, ієрархічність, стабільність, сконцентрованість, наступність тощо. Обґрунтованою є позиція про виокремлення ієрархії цінностей, зокрема конституційні цінності:

– властиві будь-якій країні з традиціями конституціоналізму, завдання яких – визначення типу правосвідомості та ідеології;

– другого порядку визначаються особливостями конституційної моделі правового регулювання;

– третього порядку визначаються системою джерел конституційного права конкретної країни;

– інституційного характеру, що визначають засади конституційного порядку (демократія, народний суверенітет, легітимність публічної влади, парламентаризм, судовий конституційний контроль)[25].

Із закріпленням цінностей на конституційному рівні вони набувають загальноюридичного обов'язкового значення, стають основоположними орієнтирами суспільного і державно-правового розвитку. Наприклад, Конституція України 1996 р. закріпила визначальні цінності, що відтворюють важливі традиції українського народу і державотворення, тому визначають завдання, основні напрями конституційно-правового й іншого галузевого регулювання, розвитку національної правової системи. Це незалежність, демократія, конституційний лад, суверенітет, унітарність, мир, територіальна цілісність, недоторканність, оборона, безпека, правовий порядок, права і свободи людини, верховенство права, українська нація, державна мова,

[24] М Савчин, 'Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні' [2010] 1 Вісник Конституційного Суду України 111–20.
[25] Камінська (н 2) 86–95.

місцеве самоврядування, державна влада, територіальна громада, поділ влади; принципи соціальної справедливості й незалежності суду тощо. За ст. 3 Основного Закону ‘людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави <…> Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави’[26]. Такі положення конкретизуються у численних законах, інших нормативно-правових актах України, при цьому імплементуються європейські і міжнародні стандарти у різних сферах, у правозастосовній практиці.

Постає питання: чи аналогічні цінності регламентовано в інших державах, чи існують відмінні підходи на цьому шляху? Наприклад, у Конституції Французької Республіки 1958 р. першочергово закріплено прихильність правам людини й принципам національного суверенітету, загальні ідеали свободи, рівності й братерства, що мають за мету їхній демократичний розвиток. У розділі I “Про суверенітет” викладено гасло Республіки – “Свобода, Рівність, Братерство” та її принципи – правління народу, народом і для народу, акцентується на виборчому праві, політичних партіях та об’єднаннях, що повинні поважати принципи національного суверенітету та демократії тощо[27].

Цікавим є італійський досвід виокремлення цінностей, зокрема, підкреслюється значення праці, і, за ст. 1, республіка ґрунтується на праці, суверенітет належить народу; за ст. 2 – політичної, економічної і соціальної солідарності; за ст. 3 – цінності громадян, їх свободи і рівності; за ст. 5 – місцевих автономій, децентралізації; за ст. 6 – мовних меншин; за ст. 11 – мир і справедливість т. д.[28] Своєю чергою у Конституції Бельгії значну увагу приділено цінності федерації, її складових частин, політичних свобод (ст. 8), особистих свобод (ст. 12)[29].

Незважаючи на те, що Швейцарська Конфедерація не входить до ЄС і НАТО, її Федеральна конституція встановлює з-поміж цінностей – свободу, демократію, незалежність і мир в дусі солідарності та відкритості до світу, справедливість, рівність, права народу, незалежність і безпеку країни. Конфедерація сприяє загальному добробуту, стійкому розвитку, внутрішній згуртованості й культурній різноманітності країни (ст. 2); особливо виокремлює регульовані правом принципи діяльності держави: право є основою держави і встановлює межі її діяльності; відповідності діяльності правової держави публічним інтересам, пропорційності, сумлінності, до-

[26] Конституція України від 28 червня 1996 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 02.07.2024).
[27] *Конституція Французької Республіки* (з передмовою Володимира Шаповала 2018) 56.
[28] *Конституція Італійської Республіки* (з передмовою В. Шаповала 2018) 62.
[29] La Constitution Belge <http://www.senate.be/doc/const_fr.html> (accessed 02.07.2024).

www.pravoua.com.ua

тримання норм міжнародного права (ст. 5), особисту і соціальну відповідальність (ст. 6)[30].

У ст. 1 Конституції Королівства Іспанії вищими цінностями правопорядку визначено свободу, справедливість, рівність, політичний плюралізм; національний суверенітет належить народу, від якого виходять повноваження держави як парламентської монархії. Крім цього, тут згадуються інші цінності: безпека, добробут, демократія, справедливий економічний і соціальний порядок, правова держава, верховенство закону, права людини, єдність іспанської нації, автономія і солідарність національностей і регіонів, територіальна цілісність і конституційний порядок За ст. 9, громадяни й органи публічної влади зобов'язані дотримуватись Конституції і поважати правовий порядок, гарантується принцип законності, ієрархії нормативних актів, опублікування правових норм, відповідальності органів влади за свавілля[31].

Як бачимо, зазвичай в основних законах держав (різних за формою правління, державним устроєм, з різними правовими традиціями, незалежно від членства у ЄС і т. ін.) акумулюються універсальні загальноцивілізаційні цінності, що стали здобутком світової культури, політико-правової думки і практики. Поширений і зворотний процес, коли кращий досвід конституційної регламентації таких цінностей набуває відображення у відповідних стандартах, актах обов'язкового чи рекомендаційного характеру.

Інший аспект, на якому варто акцентувати, стосується змін і доповнень національних конституцій у зв'язку з вступом у ЄС, виконанням відповідних зобов'язань, включаючи щодо цінностей, принципів ЄС та ін. Наприклад, до ряду конституцій (Франції, Італії, Німеччини, Румунії, Словаччини та ін.) були внесені зміни, зокрема, з огляду на ратифікацію Маастрихтського чи інших договорів ЄС. Конституцію Італії змінено після прийняття Амстердамського і Ніццького договорів, саме для того, щоб узгодити національний правопорядок із правопорядком ЄС. Згідно зі ст. 7 Конституції Словацької Республіки юридично обов'язкові акти Європейських Співтовариств і Європейського Союзу мають пріоритет над законами Словацької Республіки. Впровадження юридично обов'язкових актів, які вимагають імплементації, здійснюється через закон або постанову уряду. Вона може з метою підтримки миру, безпеки та демократичного порядку, на умовах, встановлених міжнародним договором, приєднатися до організації багатосторонньої колективної безпеки[32].

Своєрідним є підхід, викладений у Конституції Румунії, де міститься окремий розділ VI "Євроатлантична інтеграція", закріплюючи такі напрями, як інтеграція в ЄС (ст. 148); приєднання до Північноатлантичного

[30] Constitution fédérale de la Confédération Suisse du 18 avril 1999 (État le 13 février 2022) <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/fr> (accessed 02.07.2024).
[31] Constitución Española <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1978-31229> (accessed 02.07.2024).
[32] Конституція Словацької Республіки <https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127> (дата звернення 02.07.2024).

договору (ст. 149). Так, приєднання Румунії до установчих договорів ЄС з метою передання деяких повноважень інститутам спільноти, а також для спільного здійснення з іншими державами-учасницями повноважень, передбачених цими договорами, здійснюється законом, прийнятим на спільному засіданні Палати депутатів і Сенату. У результаті положення установчих договорів ЄС, інших обов'язкових правил співтовариства мають пріоритет над внутрішніми законами. Парламент, Президент Румунії, Уряд і судова влада гарантують виконання зобов'язань, що випливають з акта про приєднання і згаданої статті, Уряд подає обом палатам Парламенту проєкти обов'язкових актів до того, як вони будуть схвалені інститутами ЄС[33].

Хоча така тенденція не є загальною та обов'язковою практикою, загалом спостерігається конституційно-правовий розвиток, удосконалення основних законів держав – членів ЄС у процесі європейської інтеграції. Водночас зауважимо, що процедура внесення змін до таких актів є доволі складною, часто встановлюються обмеження або заборони, що ускладнює зміни національних правопорядків з належним конституційним оформленням.

Конституюється архітектура ЄС, права ЄС, наднаціонального правопорядку в результаті взаємодії і взаємозалежності національних правопорядків, утворюючи системну єдність, що відображається у наборах принципів: 1) з питань розподілу повноважень – принципи наділення, субсидіарності, пропорційності; 2) щодо взаємозв'язку законодавства ЄС і національного законодавства – принципи прямої дії, примату норм права ЄС, його однакового застосування, ефективності, рівності; обов'язку інтерпретації національного законодавства відповідно до законодавства ЄС; 3) для належного функціонування правопорядку ЄС важливими є як принципи і цінності ЄС, так і механізми, гарантії реалізації, а також принципи взаємопроникності[34]; взаємодоповнюваності і взаємозв'язку між різноманітними традиціями та ідентичністю, інтеграції національних правопорядків тощо. Кінцевою метою європейського інтеграційного процесу (зокрема європейського конституційного процесу) є створення нової моделі наднаціональної демократії, за якої життєво важливу роль у демократизації інститутів і процесу прийняття рішень ЄС відіграє європейське громадянське суспільство[35], а також розвиваються європейська ідентичність, правові традиції, правова культура і свідомість.

[33] Constitutia Romaniei <https://www.constitutia.ro/const.htm> (accessed 02.07.2024).

[34] Т Кагановська, 'Європейський правопорядок як прояв багаторівневого конституціоналізму' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 4–9.

[35] М Воронов, 'Правова природа європейського конституціоналізму' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 41–3; D Žalimas, 'EU Law in National Constitutional Paradigm: Lithuanian Experience' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 13–9; В Серьогін, 'Конституційне право Європейського Союзу як закономірний результат конституціоналізації його правового порядку' *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (ХНУ імені В. Н. Каразіна 2023) 65–8.

Роль органів конституційної юрисдикції у забезпеченні реалізації правових цінностей ЄС

Для пришвидшення процесу вступу до ЄС вартий уваги досвід інших країн. Найбільш близьким видається на цьому шляху для України досвід Польщі, де правові традиції, організація публічної влади, тенденції реформування найбільше схожі з українськими. Активний євроінтеграційний курс привів до прийняття Угоди про асоціацію 1991 р., Програми дій з уніфікації польської економіки та системи права відповідно до вимог Європейської Угоди 1993 р., подання заявки на членство в ЄС 1994 р., політичні реформи базувалися на досягненні максимального застосування принципів верховенства права, демократичності, прозорості тощо. Була переглянута Конституція Польщі і остаточно прийнята на референдумі 1997 р., Сейм схвалив поправки щодо функціонування політичних партій, зокрема фінансового аспекту їхньої діяльності для зменшення корупційних ризиків та ін. Загалом, як підкреслюють дослідники, успішний досвід полягав у злагодженій взаємодії у всіх сферах життя, масштабній економічній та інших реформах[36]. Хоча повноправним членом ЄС Польща стала з 1 травня 2004 р., державно-правові трансформації не зупинились.

У цьому контексті цікавою є діяльність Конституційного трибуналу Польщі (далі – КТ), який активно долучився до євроінтеграційного процесу. Зокрема, ще у рішенні КТ 1997 р. про відповідність Конституційному закону 1992 р. положень Закону про цивільну службу (у частині рівності прав чоловіка і жінки) згадуються ст. 119 Римського договору, рішення Європейського Суду справедливості у справі № 262/84 *(Vera Mia Beets – proper v. F. van Lanschot Bankiers n. V.).* Вказуючи, що право ЄС не є обов'язковим для Польщі, КТ, однак, звернув увагу на статті 68, 69 Європейської угоди про асоціацію Польщі та Європейських Співтовариств, їх держав-членів, що зобов'язали Польщу докласти усіх зусиль для забезпечення відповідності її законодавства законодавству Співтовариства. КТ вважав, що похідним від обов'язку забезпечувати відповідність законодавства (покладається насамперед на парламент і уряд) є обов'язок надавати чинному законодавству таке розуміння, яке слугуватиме максимально повному забезпеченню такої відповідності[37]. У рішеннях 2000 р. підкреслюється вкотре обов'язок забезпечити відповідність законодавства. Фактично з цього часу КТ наголошує на обов'язковості положень Договору про асоціацію, з огляду на п. 2 ст. 91 і ч. 1 ст. 241 Конституції – для польського законодавця, а їх порушення може бути підставою для ухвалення відповідного рішення КТ за ст. 188 Конституції. Згаданий обов'язок поширився на всі органи публічної влади, зокрема

[36] Д Бойчук, А Гой, 'Процедура вступу України та Польщі до Європейського Союзу: історично-правовий аналіз' [2021] 11 Юридичний науковий електронний журнал <http://lsej.org.ua/11_2021/201.pdf> (дата звернення 02.07.2024).

[37] Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego 29.09.1997 K15/97 <https://www.saos.org.pl/judgments/205747> (accessed 02.07.2024).

КТ, а при визначенні способів тлумачення польського законодавства переважаючим визначено тлумачення, що дасть змогу надати положенням Закону значення, найближчого за змістом до рішень, ухвалених у ЄС[38].

У рішенні про конституційність положень про заборону членства в політичних партіях така заборона Генерального інспектора з питань захисту персональних даних гарантує його самостійність і незалежність (відповідає європейським стандартам, відображеним у Директиві Європарламенту 95/46/ЄС)[39]. В іншому рішенні про конституційність окремих положень Закону "Про всенародний референдум" 2003 р. про проведення референдуму щодо вступу Польщі в ЄС зазначив, що тлумачення законодавства має враховувати конституційний принцип сприяння процесу європейської інтеграції та співпраці між державами (преамбула і ст. 9 Конституції). Конституційно правильним і переважаючим є тлумачення закону, що слугує реалізації згаданого принципу[40]. Знаковими є рішення Суду ЄС 1984 р. *Van Colson and Kamann,* за яким навіть норми Співтовариства, які не застосовуються безпосередньо, є точкою відліку та обов'язковим критерієм для досягнення узгодженого тлумачення; рішення Суду ЄС 1991 р. Marleasing, яким визнається обов'язок використання європейського права як зразка при тлумаченні національного права.

Право ЄС, включаючи його цінності, принципи, дедалі частіше згадується в рішеннях КТ: щодо конституційності положень про оподаткування доходів від заощаджень (K6/02, 2002), положень, що регулюють видачу дозволу на виїзд і перебування за кордоном військовослужбовців строкової військової служби і професійних військовослужбовців (K43/02, 2003), права надавати юридичні консультації в рамках господарської діяльності мають лише юрисконсультами та адвокатами (SK 22/02, 2003), положень Закону про публічну торгівлю цінними паперами (K 3/02, 2003), положень Закону про внесення змін до Кодексу праці (K 54/02, 2004)[41] і т. д. Більшість із них стосувались конституційності законів, новелізованих у зв'язку з адаптацією до права ЄС.

Із вступом до ЄС держави-члени зобов'язані дотримуватися правил і методів тлумачення, що випливають з *acquis communautaire,* Принцип тлумачення національного права у спосіб, дружній до європейського права – також у діяльності КТ базується на ч. 1 ст. 91 Конституції, де під "ратифікованим міжнародним договором" до 1.05.2004 розумівся Договір про асоціацію між

[38] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 28.03.2000 K27/99 <https://www.saos.org.pl/judgments/206024> (accessed 02.07.2024); Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 24.10.2000 K12/00 <https://www.saos.org.pl/judgments/205994> (accessed 02.07.2024).

[39] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 10.04.2002 K26/00 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20020560517> (accessed 02.07.2024).

[40] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 27.05.2003 K11/03 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.Nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030980904> (accessed 02.07.2024).

[41] О Юхимюк, 'Право ЄС та його принципи в рішеннях Конституційного Трибуналу Республіки Польща перед вступом у ЄС: досвід для України' [2022] 2(6) Нове українське право 215–21.

Польщею та ЄС (статті 68 і 69), а згодом – відповідні договори з ЄС. Дружнє до європейського права тлумачення (інтерпретація) вимагає дотримання таких факторів: 1) таке тлумачення можливе за умови (і лише якщо) польське право чітко не вказує на інший підхід до проблеми (стратегії її вирішення) у період, що передує офіційному приєднанню; 2) у разі кількох можливих тлумачень слід вибрати те, що є найближчим до acquis communautaire[42].

Згодом у рішенні КТ Польщі (K 32/09, 2010) підкреслюється, що ідентичність Конституції Польщі визначається "непереданими повноваженнями органів державної влади", передбаченими її різними положеннями. Він заявив, що ці повноваження також випливають із суверенітету держави, нормативним вираженням якого є сама Конституція Польщі; заборона передачі компетенції відображає цінності, на яких ґрунтується цей акт ("жорстке ядро", "визначальні основи державного устрою"). За аргументацією КТ, очевидна його прихильність до державних повноважень – що ніколи не можуть бути передані органам ЄС[43].

Цікавим є досвід інших європейських органів конституційної юрисдикції. Так, Федеральний конституційний суд Німеччини вирішував питання про примат права ЄС над німецьким Основним законом. У рішенні 2009 р. BVerfGE у справі про Лісабонський договір роз'яснив, що ст. 79.3 Основного закону визначає ідентичність конституції (п. 208). За його твердженням, установча влада німців, які ухвалили Основний закон, прагнула встановити непереборну межу будь-якому майбутньому політичному розвитку. Зміни до Основного закону, що стосуються принципів, викладених у ст. 1 та ст. 20, не допускаються (ст. 79(3)). За допомогою т. зв. гарантії вічності з повноважень законодавчого органу, що вносить зміни, вилучається повноваження з розпоряджання ідентичністю незалежного конституційного ладу. Основний Закон передбачає і гарантує суверенітет Німеччини (п. 216)[44]. Інтерпретується ст. 4(2) Лісабонського договору таким чином, що зобов'язує поважати конституційні принципи держав-членів, їх установчу владу (п. 234, 235). Тобто Федеральний конституційний суд Німеччини через застереження "вічності" розробив доктрину конституційної ідентичності, саме такі юридичні позиції німецького органу конституційного контролю заклали основу для подальшого розвитку доктрини національної конституційної ідентичності на європейському континенті[45].

У рішенні Конституційного суду Угорщини 22/2016 (XII.5 AB) відзначається, що захист суверенітету Угорщини та її конституційної ідентичності

[42] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 21.04.2004 K 33/03 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20041091160> (accessed 02.07.2024).
[43] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 24.11.2010 K 32/09 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20102291506> (accessed 02.07.2024).
[44] BVerfG, Judgment of the Second Senate of 30 June 2009. 2 BvE 2/08 <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2009/06/es20090630_2bve000208en.html> (accessed 02.07.2024).
[45] Т Слінько, Є Ткаченко, 'Гарантування конституційної національної ідентичності органами конституційного контролю' [2023] 7 Право України 70–84.

є обов'язковим для кожного, зокрема Національної асамблеї та Уряду, які беруть участь у механізмі прийняття рішень ЄС, а також головного органу захисту Конституції – Конституційного суду (п. 55)[46]. За твердженням останнього, конституційна самоідентичність Угорщини не є переліком статичних і замкнутих цінностей, а саме: свободи (freedoms), розподіл влади, республіканська форма правління, повага автономії, свобода віросповідання, здійснення законних повноважень, парламентаризм, рівність прав, визнання судової влади, захист національностей, які проживають поруч (п. 65). За ст. 4(2) Договору про ЄС, Суд вирішив, що конституційна ідентичність Угорщини дає підстави національному суду не застосовувати, зокрема, заходи міграційної політики ЄС, використовуючи широке тлумачення ст. 4(2) Договору про ЄС без залучення Суду ЄС за попереднім зверненням[47].

Варті уваги рішення Конституційного суду Італії № 183/73 у справі Фронтіні[48] й рішення Федерального конституційного суду Німеччини у справі Соланж I (BVerfGE 37, 271 2 BvL 52/71)[49]. Тут обґрунтовано, що, незважаючи на визнання верховенства права ЄС, норми, які суперечать основним принципам конституційного ладу чи основним конституційним правам, не можуть бути застосовані у внутрішньому праві. Тут відображено концепцію контрмеж або конституційних кордонів, що запропонована в італійській правовій доктрині П. Баріле. Відповідно до неї право ЄС і ООН обмежено впливають на національні правові системи, а ступінь інтегрованості наднаціональних норм базується на їх відповідності загальним принципам конституційного ладу країни, що водночас трактуються як бар'єр (counterlimit), певне обмеження для дії наднаціональних норм.

Повертаючись до українських реалій, зазначимо, що Конституційний Суд України також напрацював певну своєрідну практику. Наприклад, Висновком Конституційного Суду України № 3-в/2018 визнано таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроєкт про внесення змін до Конституції України, яким пропонувалось внести до Конституції України зміни і доповнити преамбулу словами 'та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України'[50].

У рішеннях № 1-р/2022 і № 5-р(II)/2022 Конституційний Суд України зазначав, що 'Україна ставить за мету набуття повноправного членства в

[46] Decision 22/2016. (XII.5) AB on the Interpretation of Article E) (2) of the Fundamental Law <https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1361afa3cea26b84c1257f10005dd958/$FILE/EN_22_2016.pdf> (accessed 02.07.2024).

[47] В Колісник, Г Берченко, Т Слінько, 'Конституційна ідентичність як втілення установчої влади' [2022] 29(3) Вісник Національної академії правових наук України 69–88.

[48] 183/73 Frontini v. Ministero Delle Finanze [1974] 2 C.M.L.R. 372 <https://giurcost.org/decisioni/1973/0183s-73> (accessed 02.07.2024).

[49] BVerfGE 37, 271 2 BvL 52/71 Solange I-Beschluß. 29 May 1974 <https://law.utexas.edu/transnational/foreign-law-translations/german/case.php?id=588> (accessed 02.07.2024).

[50] Висновок Конституційного Суду України від 22 листопада 2018 р. № 3-в/2018 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v003v710-18#Text> (дата звернення 02.07.2024).

www.pravoua.com.ua

Європейському Союзі, послідовно втілюючи відповідні конституційні цінності в законодавство з урахуванням того, що Європейський Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та додержання людських прав', а також що 'ці цінності є загальними для держав-членів'[51].

Тобто унормування відносин із застосування спеціальної конфіскації оспорюваними статтями КК України здійснено з метою адаптації, уніфікації та гармонізації національного законодавства України з актами ЄС як складниками процесу євроінтеграції України. Своєю чергою євроінтеграція України вимагає утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей. Так само в іншому згаданому Рішенні Конституційного Суду України підкреслюється, що Україна ставить за мету набуття повноправного членства в ЄС, послідовно втілюючи відповідні конституційні цінності в законодавство з урахуванням того, що ЄС заснований на 'цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та додержання людських прав, включаючи права осіб, які належать до меншин', а також 'ці цінності є загальними для держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками та чоловіками' (ст. 2 Договору про ЄС 1992). Деякі з цих приписів містяться у статтях 20, 21, 45 Хартії основоположних прав ЄС 2000 р., а в Угоді про асоціацію 2014 р. зазначено, що повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також повага до принципу верховенства права повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики сторін і є основними елементами цієї Угоди. Тому Конституційний Суд України наголошує на конституційному значенні, змісті й обсязі принципів рівноправності, заборони дискримінації, дотримання прав і свобод людини, зокрема захисту права на житло, свободу пересування, у світлі загальноєвропейських цінностей[52].

Ще раніше Конституційний Суд України використав широкий підхід при трактуванні категорії "свобода", причому ряд положень Основного Закону України акцентує на окремих свободах людини, правах на свободу, зокрема, 'кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність' (ч. 1 ст. 29 Конституції). Йдеться про Рішення у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу № 2-рп/2016,

[51] Див: Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2022 р. № 1-р/2022 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va01p710-22#Text> (дата звернення 02.07.2024); Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 р. № 5-р(II)/2022 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v005p710-22#n68> (дата звернення 02.07.2024).

[52] Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 р. № 5-р(II)/2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text> (дата звернення 02.07.2024).

де було зазначено, що ‘серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода’[53].

Отже, видається схожою практика України та інших держав, насамперед Польщі, у процес набуття статусу кандидата на вступ ЄС, не лише щодо закріплення і гарантування європейських цінностей, а й їх реалізації у практиці органу конституційної юрисдикції та ін. В умовах сьогодення, як ніколи, важливим і незворотним є їх впровадження, як і незворотність європейського та євроатлантичного курсу Української держави.

Висновки. Правові цінності Європейського Союзу є багатогранними та інтегрують різноманітні аспекти, що зумовлює необхідність використання комплексного методологічного підходу, включаючи загальнонаукові та спеціальні юридичні методи. Правові цінності та принципи ЄС розвивалися з часів Римського договору до Лісабонського договору, що підкреслює значення європейської інтеграції та наднаціонального правопорядку. Правові цінності ЄС справляють значний вплив на національні правопорядки, особливо в контексті європейської інтеграції та модернізації національного законодавства. Досвід Польщі, Німеччини, Італії та інших європейських країн показує важливість конституційних судів у забезпеченні реалізації правових цінностей ЄС, що є корисним для України у процесі її євроінтеграції. У національних конституціях багатьох країн, незалежно від їхнього членства в ЄС, закріплені універсальні загальнолюдські цінності, що стали здобутком світової політико-правової думки і практики.

На основі комплексного вивчення природи і сутності правових цінностей, включаючи цінності й принципи ЄС, конституційні та інші цінності, їх правового регулювання і реалізації, визначено певні закономірності, тенденції і сформульовано ряд висновків. Слід зазначити, що досліджувана категорія дедалі частіше стає предметом наукових розвідок українських і зарубіжних учених, з огляду на її багатоаспектність і міждисциплінарність, на основі різноманітного *методологічного інструментарію в сучасній юридичній та інших науках. Численні критерії* типологізації дають підстави виокремити загальнолюдські або загальноцивілізаційні (універсальні), фундаментальні, політико-правові, соціально-правові, європейські правові цінності, цінності ЄС, конституційні цінності тощо. Слід підкреслити стабільність і універсальність, взаємозалежність і взаємодоповнюваність таких цінностей: мир, свобода, рівність, безпека, справедливість, правовий порядок, права людини, демократія, верховенство права, суверенітет, територіальна цілісність, національна ідентичність, загальний добробут і т. д., а також їхній вплив на правопорядки, активізація правотворчої і правозастосовної діяльності на різних рівнях. Закономірно, що більшість з них наразі становлять міжнародні та європейські правові стандарти і принципи, конституційні та інші галу-

[53] Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення 02.07.2024).

www.pravoua.com.ua

зеві або міжгалузеві принципи, засади. Очевидним є еволюційний характер цінностей ЄС з часу їхнього закріплення у Римських, згодом у Маастрихтському, Амстердамському і Лісабонському договорах, Хартії основоположних прав ЄС 2000 р., що підкреслюють важливість європейської інтеграції, наднаціонального правопорядку, права ЄС, правосуб'єктності ЄС тощо.

Закономірний значний науковий інтерес до конституційних цінностей – універсальних орієнтирів, постулатів, ідей, що відзначаються гуманістичною, демократично-правовою природою, відображені в основному законі держави, конкретизуються в національному законодавстві, застосовуються в інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юрисдикції, суттєво впливають на конституційний правопорядок, правосвідомість, публічно-владну та інші сфери. Вивчення конституцій України, Франції, Італії, Іспанії, Румунії, Польщі, Бельгії, Швейцарії та інших дає підстави відзначити, що в основних законах держав (різних за формою правління, державним устроєм, з різними правовими традиціями, незалежно від членства у ЄС і т. д.) акумулюються універсальні загальноцивілізаційні цінності, що стали здобутком політико-правової думки і практики. Поширений і зворотний процес, коли кращий досвід конституційної регламентації таких цінностей набуває відображення в європейських і міжнародних стандартах, актах обов'язкового чи рекомендаційного характеру. Вступ до ЄС часто вимагає змін до національних конституцій, що забезпечує відповідність національних правопорядків європейським стандартам і принципам. Конституційні цінності становлять фундаментальні орієнтири для правового розвитку, закріплені в основних законах держав, і впливають на правосвідомість, діяльність органів влади та громадянське суспільство.

Слід відзначити удосконалення деяких основних законів держав – членів ЄС у процесі європейської інтеграції, модернізацію національних правопорядків, активізацію діяльності парламентів, урядів, органів конституційної юрисдикції та ін. Так, вивчення практики Конституційного трибуналу Польщі, конституційних судів Угорщини, Італії, Німеччини демонструє системне впровадження досліджуваних цінностей, особливо у процесі вступу до ЄС (особливо Польщі), виконання зобов'язань на цьому шляху, а також у зв'язку із членством у ЄС, зокрема, зобов'язання дотримуватися правил і методів тлумачення, що випливають з *acquis communautaire*. Це важливий досвід для України, подальшого удосконалення її національної правової системи, ефективної роботи усієї системи публічної влади, протидії корупції, підвищення відповідальності судової влади і правоохоронних органів.

На нашу думку, враховуючи загальноцивілізаційний характер, глобалізаційний потенціал, акумулювання державотворчих і правових традицій, кращих практик реформування, перспективним видається подальше вивчення конституційної аксіології, порівняльної аксіології задля забезпечення належної реалізації цінностей і принципів ЄС, права ЄС, інших згаданих

цінностей у наднаціональному і національних правопорядках, у протидії сучасним загрозам і викликам.

REFERENCES

Bibliography

Edited and translated books

1. *Konstytutsiia Italiiskoi Respubliky* (z peredmovoiu V. Shapovala 2018).
2. *Konstytutsiia Frantsuzkoi Respubliky* (z peredmovoiu Volodymyra Shapovala 2018).
3. *Ontolohiia, aksiolohiia, antropolohiia, hnoseolohiia filosofsko-pravovykh vchen: navchalnyi posibnyk* (V Kuzmenko red, Lira 2015).

Journal articles

4. Bandura O, Lytvynov O, Maksymov S, Pavlyshyn O, Smaznova I, 'Semiotics of law in modern philosophical and legal research' [2022] 40(72) Cuestiones Politicas 89–107.
5. Dzhuska A, Kaminska N, Makarukha Z, 'Modern concept of understanding the human right to life' Wiadomości Lekarskie [2021] 74(2) 1337–42.
6. Shaptala N, Kaminska N, Ivanochko I, Kulyk T, 'Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon' [2020] 23(2) Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.
7. Boichuk D, Hoi A, 'Protsedura vstupu Ukrainy ta Polshchi do Yevropeiskoho Soiuzu: istorychno-pravovyi analiz' [2021] 11 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal <http://lsej.org.ua/11_2021/201.pdf> (accessed 02.07.2024).
8. Ivashev Ye, 'Vplyv aksiolohii prava na rozvytok teorii prav liudyny' [2013] 1 Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 112–20.
9. Kaminska N, 'Suchasna paradyhma konstytutsiinykh tsinnostei ta yikh znachennia v umovakh voiennoho stanu' [2022] 2(24) Filosofski ta metodolohichni problemy prava 86–95.
10. Kolisnyk V, Berchenko H, Slinko T, 'Konstytutsiina identychnist yak vtilennia ustanovchoi vlady' [2022] 29(3) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 69–88.
11. Krusian A, 'Polityko-pravovi tsinnosti suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu (v konteksti aksiolohichnoho vymiru konstytutsiinoho prava)' [2012] 45 Aktualni problemy polityky 3–13.
12. Pavlyshyn O, Nevidomyi V, 'Mistse idei myru v systemi elementiv idei prava' [2022] 1(23) Filosofski ta metodolohichni problemy prava 35–43.
13. Renov Ye, 'Pravovi tsinnosti: pryroda, znachennia ta pytannia akulturatsii v aspekti yevrointehratsii Ukrainy' [2021] 4 Amparo 63–9.
14. Savchyn M, 'Konstytutsiini tsinnosti ta konstytutsiina yurysprudentsiia v Ukraini' [2010] 1 Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 111–20.
15. Slinko T, Tkachenko Ye, 'Harantuvannia konstytutsiinoi natsionalnoi identychnosti orhanamy konstytutsiinoho kontroliu' [2023] 7 Pravo Ukrainy 70–84.
16. Yukhymiuk O, 'Pravo YeS ta yoho pryntsypy v rishenniakh Konstytutsiinoho Trybunalu Respubliky Polshcha pered vstupom u YeS: dosvid dlia Ukrainy' [2022] 2(6) Nove ukrainske pravo 215–21.

Conference papers

17. Kofman B, Kurovska I, Semenova A, 'Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security' in: W Strielkowski (eds), *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics* (Springer 2019) 511–9.
18. Žalimas D, 'EU Law in National Constitutional Paradigm: Lithuanian Experience' *Konstytutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovo-prakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 13–19.

19. Hladkyi S, 'Pravovi tsinnosti yak praktychna problema pravovoho zhyttia ukrainskoho suspilstva' *Tradytsii ta innovatsii rozvytku pryvatnoho prava v Ukraini: osvitnii vymir: materialy VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (PUET 2020) 10–3.
20. Kahanovska T, 'Ievropeiskyi pravoporiadok yak proiav bahatorivnevoho konstytutsionalizmu' *Konstytutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovo-prakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 4–9.
21. Pavlyshyn O, 'Spravedlyvist yak pravova tsinnist' *Science, theory and practice: International Scientific and Practical Conference* (Tokyo 2021) 210–2.
22. Serohin V, 'Konstytutsiine pravo Yevropeiskoho Soiuzu yak zakonomirnyi rezultat konstytutsionalizatsii yoho pravovoho poriadku' *Konstytutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovo-prakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 65–68.
23. Voronov M, 'Pravova pryroda yevropeiskoho konstytutsionalizmu' *Konstytutsiine pravo YeS v aspekti yevrointehratsii Ukrainy: tezy dopovidei Mizhnar. naukovo-prakt. konfer.* (KhNU imeni V. N. Karazina 2023) 41–3.

Theses
24. Bandura O, 'Iednist tsinnostei ta istyny u pravi (filosofskyi analiz)' (dys d-ra filos nauk 2003).
25. Lypovets Yu, 'Pravovi tsinnosti yak idealy ta kompromisy' (avtoref dys kand yuryd nauk 2021).
26. Zhebrovska K, 'Pravovi tsinnosti u vzaiemodii pravovykh system' (avtoref dys kand yuryd nauk 2017).

Nataliia Kaminska

LEGAL VALUES OF THE EUROPEAN UNION AND THEIR IMPACT ON NATIONAL LEGAL ORDERS

Abstract. The purpose of this article is a comprehensive study of the nature and essence of legal values, general theoretical analysis, determination of the characteristics of the values and principles of the European Union, as well as the impact on national legal systems and integration processes. Their multifaceted and interdisciplinary nature is emphasized, which leads to the use of various methodological tools, general scientific and special legal methods (in particular, axiological, dialectical, phenomenological, anthropological, epistemological, comparative legal, historical, etc.), complex and systemic, comparativist, other approaches and principles

Emphasis is placed on the nature, signs and typology of legal values through the prism of Ukrainian and foreign scientific work, their constitutional and legal regulation in Ukraine and foreign states as a result of the evolution of national legal traditions, the basis of the Europeanization of national legal systems, the process of joining the EU. The essence of legal values, principles of the EU, their contractual and legal and institutional mechanisms of ensuring in supranational and national legal systems are analyzed. The role of the bodies of constitutional jurisdiction, along with other authorized ones, in ensuring the implementation of EU legal values is singled out. Given the general civilizational character, the accumulation of state-building and legal traditions, the best practices of legal reforms, and the globalization potential of the studied values, their further study and implementation in various spheres and levels, including in countering modern threats and challenges.

Keywords: legal values; European Union; EU law; principles of law; freedom; human rights; security; national legal order; supranationality; legal axiology; European integration; legal influence.